

BŰNBÁNÓ MAGDOLNA ALAKJÁNAK PROFANIZÁLÁSA DOSZTOJEVSZKIJ *A FÉLKEGYELMŰ* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Bognár Ferenc

A sors szerencsétlen alakulása folytán, individuális erőfeszítései ellenére, éppen akkor, amikor dolgai kezdtek volna rendbe jönni, egy csapásra mindenét elveszítette az előkelő nemesi családból származó, de a regénytörténet idejére teljesen elszegényedő, már csak éppen családja megélhetését biztosító kis birtokkal rendelkező földesúr, Filipp Alekszandrovics Baraskov, Nasztaszja Filippovna apja: hitelegyezség közben kapja a hírt, hogy udvarháza - benne feleségével - leégett. Baraskov nem sokkal később forrólázban meghal, két életben maradt kislányának nevelését - akik közül meg csak Nasztaszja Filippovna marad életben - pedig a szomszéd földbirtokos, Tockij vállalja magára. Az idő múlásával az élvhajász Tockij meglátja a tizenkét éves Nasztyában a nagyvilági nőt, ennek megfelelően nevelteti, s hosszabb időt tölt a lánnyal a számára kialakított, beszédes nevű Otradnoje ("örömszerző") faluban. Ám amikor Tockij a nagyvilág szokásai szerint nősülni szándékozik meg akart szabadulni Nasztaszja Filippovnától, be kellett látnia, hogy az megváltozott, felnőtté vált: "Először is kiderült, hogy ez az új nő szokatlanul sokat tud és ért - olyan sokat, hogy Tockij mélységesen elcsodálkozott azon, honnan szerezhetette Nasztaszja ezeket az ismereteket (talán csak nem leánykönyvtárból?!), hogyan formálhatta ki magában ezeket a pontos fogalmakat. De ez még hagyján, Nasztaszja a jogi dolgokhoz is feltűnően jól értett, és kialakult ismeretei voltak, ha nem is magáról a nagyvilágról, de legalább arról, hogyan folynak a dolgok a nagyvilágban, másodszer: ez teljesen más jellem volt most, mint eddig, vagyis nem valami félnk, határozatlan, amolyan intézeti-lányos, néha elbűvölően, eredetien pajkos és naiv, néha meg szomorú és mélázó, álmélkodó, bizalmatlan, síró és nyugtalan lény." (43.o.) (Az idézetek a következő kiadásból valók: Dosztojevszkij: *A félkegyelmű*. Európa Könyvkiadó, 1973. Ford: Makai Imre.)

Ennyit tudunk meg Nasztaszja Filippovna előéletéből, a regénytörténet előtti időkből. Itt rögtön két, egymással lényegében összetartozó kérdés merül fel. Az egyik, vajon bűnös-e Nasztaszja Filippovna? Ugyanezt a kérdést a szellemi szempontot elveszítő világ gondolkodásának korlátoltsága, beszűkültsége miatt tulajdonképpen nagyon könnyen így is lefordíthatjuk az adott történetre vonatkozóan: tehet-e a tizenkét éves gyermeklány arról, hogy kiszolgáltatottságát kihasználva egy élvhajász őt megrontotta? Vagyis: oka-e meggyalázásának maga Nasztaszja Filippovna?

A másik kérdés, amit meg kell világítanunk, az az, miért rémült meg Tockij annyira, észrevéve egy új Nasztaszja Filippovna születését, mi az a változás, az a momentum, ami megingathatatlanak vélt életművét szinte pillanatok alatt szétzúzhatta.

Az első kérdés kétféle megfogalmazása nyilvánvalóan nem ugyanazt a problémát takarja, ill. leleplezi a felelősségvállalás immanens, polgári értelmezését.

Nasztaszja Filippovna identitásának keresése közben - Tockijhoz hasonlóan - önmagát teszi meg embersége mércéjéül, humanitását saját magával, vagyis testével és - pontosabban: főként - ábrándozó lelkével azonosítja. Sorsa az önmagával megelégedő, humanitását az immanenciába béklyózni akaró ember útkeresésének a kilátástalanságát példázza.

Amikor Nasztaszja Filippovna azt a kérdést mérlegeli, hogy bűnös-e ő valójában, azért válik szentimentálissá, mert - testét és ábrándozó lelkét értelmetlenül elválasztva egymástól - az élet fölé emelkedik, pontosabban sorozatosan kibújik az élet valósága alól,

aminek következtében a polgár minimális szerepbetöltésének, az értékek életbeli realizálásának a lehetőségétől is eleve megfosztja magát. Szentimentalizmusának gyökere a hagyományban kibontakozó élettől való teljes elfordulásában keresendő. A hagyomány fényében látva Naszταςzja Filippovna kérdését, az teljes mértékben költőivé válik: ő természetesen bűnös, hiszen megrontott nő, s megrontottságáért felelősséget kell vállalnia szellemi értelemben. Mit jelent ez a felelősségvállalás, aminek éppen a hiánya mutatkozik meg Dosztojevszkij művében, ill. másrészt hogyan érti Naszταςzja Filippovna, miért utasítja el magától a felelősséget, értelmezésünkben így a bűnösséget is.

Bűnösségének, felelősségének hangsúlyozása morális pozícióról nem érthető, hiszen igaz, hogy egy tizenkét éves gyermeklány nem felelhet megrontásáért. Ez a felelősség nem erkölcsi számonkérésben kell, hogy megnyilvánuljon, hanem annak utólagos - a regény idejében aktuális - belátásában, hogy megrontottsága, a kitarottság állapota bűnös, mert személyisége épségét torzító, veszélyeztető állapot. Amíg ezt Naszταςzja Filippovna be nem látja, képtelen lesz ön maga helyzetét megértésére, amíg bűnösségét el nem fogadja, lehetetlen lesz számára bűnének, bűnös állapotának megbánása, azaz személyiségének új aspektusból történő értékelése, s így az élet új, más lehetőségeinek mérlegelése, az élet újrakezdése. Arról a megdöbbentő paradoxonról van szó, hogy Naszταςzja Filippovna a maga emberségét éppen kitarottságának elfogadásában, személyiségének megcsonkításában, elhomályosulásában, saját magán kívül, de magától mégsem függetlenül tudná csak megtalálni. Az igazságot, a szellemet azonban mindig makacsul és következetesen elutasítja az önmegismerésre, az újjászületésre képtelen lesz.

A hagyományt elutasító Naszταςzja Filippovna lehetetlen helyzetéből, önmeghatározási kudarcából a bűnösség kérdését oly módon transzformálva igyekszik kikerülni, hogy annak elvágja szellemi mélységét, s helyére a mindenki számára érthető, egyértelműsíthető, az emberség kérdését pusztán az immanenciában látó "hogyan lehetne felelős egy tizenkét éves gyermeklány a maga megrontásáért" kijelentést állítja. Naszταςzja Filippovna sorsán keresztül Dosztojevszkij az igazságot elutasító szubjektív lélek, valamint a szellemmel nem számoló, így értelmetlen test egymástól való elszakíttóságának képtelenségét tárja elénk, ami Naszταςzja Filippovna szentimen-talizmusában, az élettől való elszakíttóságában, hisztérikus megnyilvánulásaiban, ill. megőrülésében ábrázolódik.

Naszταςzja Filippovna először mint egyszerű tény állítja az őt kiházasítási szándékkal megkereső Tockijnak és Jepancsin tábornoknak büntelenségét, ártatlanságát: "Ő mindenesetre senkitől sem szándékozik bocsánatot kérni semmiért, és azt óhajtja, hogy ezt vegyék tudomásul. Nem megy feleségül Gavriła Ardalionovicshoz, amíg meg nem győződik arról, hogy sem őbenne, sem a családja tagjaiban nem lappang valami rejtett gondolat órá vonatkozólag. Ő mindenesetre nem tartja bűnösnek magát semmiben, és jobb, ha Gavriła Ardalionovics megtudja, milyen alapon élt ő Pétervárott, milyen kapcsolat fűzte Afanaszj Ivanovicshoz, és hogy nagy vagyont gyűjtött-e össze ez alatt az öt év alatt. Végül: ő ugyan elfogadja ezt az összeget, de korántsem mint fizetséget a gyalázatért, mert ő abban nem bűnös, hanem csupán mint kárpótlást elrontott sorsáért." (50.o.) Naszταςzja Filippovna a józan belátás, a tiszta ész nevében utasítja el bűnös voltát, vagyis az erkölcsnek nem az igazságba ágyazottságát érzékeli, hanem azt a józan ész által is igazolható (s csak így elfogadható) hatalomnak tekinti. Józan ész és erkölcs ilyenén való összekapcsolása, a ráció abszolutizálása óhatatlanul individuum és ember képtelen azonosításához, a szubjektum diktatúrájához vezet. Naszταςzja Filippovna egyszerűen válogat a tények között, elhazudja a múlt eseményeit, az időnek csak azokkal a pillanataival számol, csak azokat tekinti valóságosnak, amelyek értelmezhetőek az individuális tudat számára. Ezért emeli ki

a pétervári eseményeket, ott bizonyított ártatlanságát, amit persze senki nem cáfol, s hallgat Otradnoje falváról, megrontásának helyszínéről - s ezzel egyben tagadja személyiségének egységét is -, mintha az csak Tockij ügye lenne. Nem veszi észre, nem akarja tudomásul venni, hogy - megdöbbenő módon - éppen Otradnoje elfogadása teszi lehetővé számára gúzsbakötött embersége kibontakozását, személyiségének feltámadását azzal a felismeréssel, hogy ilyen gyalázat nem történhet meg, jelen pillanatban nem következhet be.

Így Nasztaszja Filippovnára nem a morál sötét terhe telepedik rá - mint például a tisztességéről ismert Nyina Alekszandrovnára -, hanem a tisztesség kényszerítő tüneménye fosztja meg őt személyiségének gazdagításától, az életben való létezésétől. Éppen tisztességének bizonyítása, az ész sugallata által számára nyilvánvaló volta sodorja őt az egész regényvilágot jellemző látszátételbe, ahol nevetséges módon az is előfordulhat, hogy élete megrontójával - Tockijjal - szoba áll, magát éppen előtte igazolja, ahelyett, hogy elfordulna tőle.

Nasztaszja Filippovna sorsát, büntelenségének részéről történő hangoztatását végiggondolva azt kell belátnunk, hogy Miskinnek a minden ember jóságát valló nézete nem a tények meg nem látásából, nem valamiféle kegyes pietizmusból, nem az emberismeret hiányából fakad, hanem a hagyomány elfogadása által megtapasztalható igazság látóköréből való kiszorulásából, elvesztéséből következik. A regényvilágban a herceg az egyetlen szereplő, aki következetesen vallja és valamilyen módon bizonyítja is minden ember jóságát, vagyis ő az, aki a legradikálisabban tagadja a bűn realitását, illetve annak el nem ismerésében hirdeti az ember teljes mértékű immanenciába zártságát. A regénycím arisztokratikus pozícióban fogant állítása azt sugallja, hogy rajta kívül nincs olyan ember a világon, aki ezt a feltételezést az ember jóságáról komolyan magára vállalná, s ki is mondaná: aki ezt teszi, csak félkegyelmű lehet. Mert bár például Jepancsin is teljesen meg van elégedve Nasztaszja Filippovna válaszával, hiszen végül a nő hozzá hasonlóan a józan ész szempontjából mérlegeli életét, azt azonban nem mondja ki, hogy Nasztaszja Filippovna a világ legtisztességesebb asszonya, sem pedig azt, hogy ő a legjobb ember a föld kerekén - még ha gondol is ilyeneket magáról, vagy hízogően is állítja be magát, mondjuk Nasztaszja Filippovna estélyén elmondott "legrosszabb" tettének ecsetelésével. Míg azonban Jepancsin mindig a maga közönséges érdekeinek megfelelően használva fel az ész kétértelmű sugallatait, ideig-óráig lányának, Aglájának az epizódtörténetben leírt bukásáig képes biztosítani nyárspolgári világának tisztességes látszatát, addig Nasztaszja Filippovna számára a hagyománytól való elfordulása miatt életét végigkísérő nyugtalanító tény marad lelkének és testének szétszakítottsága, büntelenül bűnös állapotának megmagyarázhatatlansága, hiszen mindig ott kísért az önmeghatározás másik lehetősége: hogyan lehet ártatlan egy megrontott lány? (Az első az volt: hogyan felelhet tetteiért egy gyerek lány?) A kérdés-feltevés morális oldalával Nasztaszja Filippovna Ganya házában kénytelen szembesülni.

Test és lélek szétszakítottsága, az igazságtól való elfordulása következtében beálló önmeghatározás lehetetlenségének okává a világot téve meg következik be Nasztaszja Filippovna anarchista lázadása. Mint azt a regénytörténet előzményeiből, a közbeiktatott elbeszélői történetből megtudjuk, először Tockij rémül meg, mert veszélyben, összeomlás előtt látja jól felépített életének művét. Miután ugyanis a legszebb férfikorba jutott, elérkezettnek látta az időt a társadalmi elvárások igényelte életformájának tökéletessé tételére, meg akart nőszülni. Nasztaszja Filippovna azonban számára - az élet célját csak a tökéletes formák kialakításában, csiszolásában látó ember számára teljesen érthetetlen okokból felrúgja az üres képmutatást eltakaró konvenciókat, s megakadályozza Tockij házassági tervét, az ő kiházasítási szándékát pedig kineveti. Viselkedését azonban nem szellemi motivációk

irányítják, nem a szellemi alapjaitól megfosztott, azoktól elszakadt polgári világ képmutatása háborítja föl, hanem egyszerűen a gyűlölet vezetni életének megrontója ellen, akivel szembeni erejét, fölényét éppen az öngyilkos terrorista viselkedésére emlékeztető magatartása adja: Tockij "világosan látta, hogy Nasztaszja Filippovna maga is nagyon jól tudja: még jogi vonatkozásban sem árthat neki; de azt is látta, hogy a lány egészen mást forgat a fejében, és más van villogó szemében. Nasztaszja Filippovna képes lett volna véglegesen és jóvátehetetlenül tönkretenni magát kényszermunkával, Szibériával, csak azért, hogy csúffá tegye azt az embert, akit olyan embertelenül utál, hiszen nem törődött ő semmivel, s legkevésbé önmagával (igen sok ész és jó megfigyelőképesség kellett ahhoz, hogy ebben a pillanatban rádöbbenjen, a lány már régóta nem törődik önmagával, és hogy ő, a nagyvilági kételkedő, cinikus ember hinni tudjon ennek az értésnek a komolyságában). Afanaszj Ivanovics sohasem titkolta, hogy ő egy kissé gyáva, vagy - jobban mondva - módfelett konzervatív. Ha például tudná, hogy az esküvőjén megölik, vagy valami ehhez hasonló, rendkívül illetlen, nevetséges és a nagyvilági társaságban szokatlan dolog történik, bizonyára megjedne, de nem annyira azért, mert megölik vagy véresre sebzik, vagy ország-világ előtt az arcába köpnek stb., hanem azért, mert ez olyan szokatlan, sőt természetellenes formában történik vele. Márpedig Nasztaszja Filippovna éppen ezzel fenyegetőzött, habár még egy szót se szólt róla, Tockij tudta, hogy a lány a veséjébe lát, mert jól kiismerte, így hát azt is tudta, mi a legsebezhetőbb pontja." (45.o.)

A semmiféle értéket nem tisztelő, a szellemtől teljes mértékben megfosztott - hiszen a maga életét sem becsülő, de a látszatot elkerülve: nem is áldozatul odaadó - Nasztaszja Filippovna Tockij élelátása, tapasztalata szerint csak egyetlen módon, a civilizált világ intézményeibe való bevonással köthető meg, ezen intézmények béklyóival verhető bilincsebe. Vagyis nevetségesen az "életművészet" elismerését, az életformák "színesiségének" megmaradását a szellemtelen állapotok fenntartását, saját létének örökérvényűségét a - tegyük hozzá: a szellemi alapjaitól megfosztott, az igazságban messzemenően nem érdekelt - morális elv gyakorlati alkalmazásában véli biztosítottnak. Ezért akarja Nasztaszja Filippovnáat házasságra rábeszélni, ő csak a lány férjhezmenése esetén - az anarchista megbilincselésekor - tudja biztonságban a maga leszűkített horizontú, perspektívátlan formális világát.

Persze a tockiji "szépen" megkomponált "életmű" sem különb Nasztaszja Filippovna szellemet nélkülöző, azt nem ismerő magatartásánál. Ahogy Nasztaszja Filippovna az életet, saját életét semmire nem becsüli, Tockij számára is előbbre való a "nagyvilág" üres elvárásainak való megfelelés, mint az élete, ezért is elviselhetetlenebb számára a "szokatlan, illetlen" dolgok - az üres formák látszólagos össze nem illése - rajta megeseő sérelme, mint pusztá életének elvesztése.

Úgy tűnik, Nasztaszja Filippovna is elfogadja Tockij és Jepancsin érvelését, megházasodásának józan belátását, azonban míg Jepancsin megnyugszik Nasztaszja Filippovna válaszától, azt a józan ész rendjének megfelelően evidensnek veszi - hiszen mi mást lehetne ebben a világban tenni, mint a házasság kötelékével az élethez láncolni magunk -, addig Tockij valójában az egész nyárspolgári világban az élet minden területén csak a szép formákat érzékelve joggal nyugtalan a Nasztaszja Filippovnában felfedezett - a formák oldaláról nézve teljesen érthetetlen - formátlanság, "anarchista" megnyilvánulás miatt, hiszen a nő, ahogy szétzilálja civilizált világhoz kötött életét, ugyanúgy összetörheti vele együtt azt a rendszert is, ahova ő (Tockij) is tartozik. Igaz, hogy nyugtalanúsága a regény világán belül nem indokolt, azonban Dosztojevszkij élelátását mutatja annak ábrázolásában, hogy az igazságnak háttáfordító világ nem kerülheti el a kaotikus állapotokat; ezt jelzi az epilógus-

ban érzékeltetett Aglaja sorsa, ill. Tockijnak a későbbiekben egy francia nővel hirtelen megkötött házassága is. Másrészt viszont arról is szó van, hogy Dosztojevszkij a polgár ily mértékű mélyresüllyedtségét látva azért nem zúzza szét látványosan és közvetlenül a nyárs-polgári szellemtelen világot, mert e világ megszűnésének, az igazságos bíró eljövételének senki nem tudja sem a napját, sem az óráját.

Való igaz, hogyan lehetne komolyan venni Naszταςzja Filippovnáak a házasságról szóló ábrándozását, hogy tudniillik szeretne "újjászületni, ha nem is szerelemben, legalább a családi életben" (49.o.), vagyis elfogadja a polgári élet morális értékekre alapozott rendjét, amikor például Ganyáék házában az illemnek - a szellemnek - a ki tudja hányadszori visszatükröződését - a legelemibb szabályait is felrúgja.

Amikor Naszταςzja Filippovna mérlegeli Jepancsin és Tockij ajánlatát, a Ganyával kötendő házasság lehetőségét, látszólag abban a polgári világhoz való kapcsolódás - anarchista hajlama- inak megkötözése árán -, katasztrofáltságának felszámolhatóságát látja. Azonban miután kijelentette, s a két barátal beláttatta ártatlanságát, azt, hogy ő semmiben nem vétkes, feltételül kötötte, hogy mielőtt válaszolna a házassági ajánlatra, meg akar győződni arról, hogy sem a fiatalemberben, sem pedig családjában nem lappang valami rejtett gondolat órá vonatkozólag. Mit jelent ez a feltétel?

Tudjuk, Naszταςzja Filippovna tájékozott, művelt, olvasott nő, aki nagyon jól kiigazodik a jogrendben, jártas a művészetekben, s mint a következő idézet mutatja, a polgári világ emberi kapcsolataiban is. Így jellemzi az Ivolgin-családot: Ganya Ivolgin "valószínűleg csakugyan szerelmes belé; úgy érzi, ő is meg tudná szeretni, ha hihetne vonzalmának állhatatosságában; de hát Ivolgin még nagyon fiatal, bár őszinte; nehéz ebben dönteni. Neki egyébként az tetszik a legjobban, hogy dolgozik, iparkodik, és egymaga tartja el az egész családot. Hallotta, hogy Nyina Alekszandrovna Ivolgin, Gavriila Ardalionovics édesanyja felettből tiszteletre méltó, nagyszerű asszony, hogy Varvara Ardalionovna, a húga, igen kiváló, energikus leány; sokat hallott róla Ptyicintől. Hallotta, hogy béketűréssel viselik a sors csapásait". (50.o.)

Jellemzésében nyilvánvalóan a kispolgári létezés ideálját rajzolja meg, ennek a világnak az értékeit veszi tudomásul, illetve helyesli azokat. Az ambíció, a tettvágy, a családért tett erőfeszítések, a jellemerő, a sors csapásainak alázattal elfogadása - mind olyan tulajdonságok, amelyek az immanens erkölcsi rend keretein belül érvényesülnek. Természetesen Ganya esetében mindez a visszájára fordul, hiszen nála a karriervágyat - személyiségének a közélet érdekében tett minél gazdagabb kibontakoztatását - sekélyes, önmagába forduló anyagiasság, a családért tett erőfeszítéseket önös anyagi szempontjainak az előtérbe kerülése, a család - mert az szégyellni való - elrejtése váltja fel, vagy akár nővére esetében is a jellemerő helyére inkább ravasz számíttatások lépnek - gondoljunk csak Aglajával kapcsolatos kerítő szerepére. Az igazságot nélkülöző világban a sors csapásait tudomásul vevő, a szenvedést elfogadó, s annak megváltó erőt tulajdonító magatartás is képmutatásba torkollik, ugyanis Nyina Alekszandrovna, ragaszkodván az erkölcsi szempont érvényesítéséhez, Naszταςzja Filippovna és fia házassága kapcsán tehetetlenné válik, bujkálni kényszerül, hiszen - bár látszólag beleegyezését adja a frigyre - lányának érveire hívja fel fia figyelmét.

Természetesen, amikor Naszταςzja Filippovna démonikus magatartását bíráljuk, nincsen szó arról, hogy azzal szemben az önmagában tetszelgő morált emelnénk piedesztálra. Az író egyértelműen ábrázolja az igazság hiányában e mentalitás törekény voltát is, annak életképtelenségét, megmerevedését, patt helyzetbe szorultságát, gondoljunk csak

Nyina Alekszandrovnának a család egybefogására irányuló üres erőfeszítéseire, hiszen kinek van rá szüksége: a lánya Ptyicint választotta, a fia anyagiasságáért odadobja a családját, a férje teljesen elzúllik, s hogy az ő elszakadásának totális neveltségessége megmutakozzék, szeretőt tart. Varvara, a bátyját szerető nő pedig egyszerűen kerítővé válik.

Nyilvánvaló Naszταςzja Filippovna számára, hogy Nyina Alekszandrovnna személyiségének, a morális pozíciónak a feladása nélkül az nem fogadhatja őt a családba "hátsó gondolatok" nélkül, hiszen a kitartott nő az ő szemében bűnös nő. Amennyiben Naszταςzja Filippovna méltányolná a fentebb már említett polgári erkölcsi rend létérvényét, amennyiben azt komolyan is venné, Nyina Alekszandrovnna magát a sorsnak megadó, sorsába beleenyugvó magatartását kellene követnie, azaz még ha be nem is látja - a szellemet nélkülöző polgári világban -, magát bűnösnek kellene tartania. Naszταςzja Filippovna azonban tagadva az igazság érvényét, a morál értelmezését a józan ész, az individualitás hatókörébe vonva végső soron saját magát, a maga józan ésszel belátható ártatlanságát, tisztaságát állítja a morált is megalapozó - e világban elfedett - igazság helyére. Magyarán Naszταςzja Filippovna azt mondja, hogy Ganyának - természetesen hűséges, a világnak botrányt többé nem okozó, a világban félelmet nem keltő - felesége lesz, ha cserébe annak anyja leborulva imádja őt. Ezen gyökereiben démoni elképzelés neveltségességét Dosztojevskij zseniálisan ábrázolja Naszταςzja Filippovna mindössze pökhendiségben és orcátlanságban realizálódó, Ganyáék házában tanúsított viselkedésében.

Naszταςzja Filippovna látogatásának Miskin mindvégig tanúja volt, s tudjuk, a nő viselkedésének kiindulópontja, büntelenségének állítása teljes mértékben megfelel a herceg intencióinak. Ezért rendkívül kétértelmű az a valójában naivitásából fakadó szemrehányása, amivel Naszταςzja Filippovnáat illeti: "és ön nem szégyelli magát?! Hát valóban olyan volna, amilyennek most mutatkozott?! Hát lehetséges ez?! - kiáltotta hirtelen szíve mélyéből jövő szemrehányással a herceg." (121.o.)

Míg a humanista író rendkívül plasztikusan ábrázolja nem Naszταςzja Filippovnáat annak, ami (ahogy Rogozsin mondaná), hanem az igazságtól magát szándékosan elszakító, s az igazságot teljesen nélkülöző, attól magát megfosztó embert a maga neveltségessége - s ilymódon, vagyis csak neveltségességében reális - "démoni" szerepében, addig egyelőre rejtve marad, milyennek látja a herceg az Istentől elforduló embert. Miskin elégedetlenségével mintha pusztán Naszταςzja Filippovna formáját kifogásolná, mintha azt sugallaná neki: valóban nem vagy bűnös, csak másként kell megjelened, másként kell viselkedned. Ezzel mintegy a herceg jóváhagyja, véglegesíti a szellem hiányának az állapotát, a világ ürességét, Naszταςzja Filippovna pedig - hiszen köztudottan nagy hatást gyakorolt rá a herceg - mintegy megfogadva annak tanácsát, kaméleonszerűen változtatja megjelenési formáit.

Naszταςzja Filippovna ismételtén várákozást keltő megjegyzést tesz önmaga bemutatásáról. Mintegy elfogadva a herceg szemrehányását, ezt súgja Nyina Alekszandrovnának: "A herceg eltalálta: én csakugyan nem ilyen vagyok - suttogta gyorsan, hevesen, hirtelen fülig pirult, sarkon fordult, és most már olyan gyorsan ment ki, hogy senki se tudta kitalálni: miért jött vissza." (121.o.)

Kétségtelenül az a látszat alakul ki Naszταςzja Filippovna immár másodszori ígéretes megjegyzése kapcsán, mintha az elveszett, önmagát kereső ember reménytelen állapotában - mert teljesen nélkülözi az igazság tápláló forrásait -, egzisztenciális szorongatottságában nyitott lenne a lét iránt, mintha az igazság után szomjazna. Dosztojevskij esetében mint a jövőben realizálódható lehetőséget ezt nem zárhatjuk ki egyértelműen - ebben mutatkozik meg az író humanizmusa; a regényvilág tapasztalatai azonban inkább a pokolnak a

közeljövőben fel nem számolható állapotáról tanúskodnak. Igaz, Nasztaszja Filippovna mikor véglegesen elszakad a hercegtől, s elutazik Rogozsinnal, el akarna búcsúzni Miskintől, könnyes szemmel megcsókolja annak kezét: "A nő térdre ereszkedett előtte, ott mindjárt az utcán, mint egy őrült. A herceg ijedtében hátralépett, ő meg igyekezett elkapni a kezét, hogy megcsókolja, pontosan ugyanúgy, mint nemrégen álmában, és most is könny-cseppek ragyogtak hosszú szempilláin." (466.o.) A jelenetben igazán azért kétértelmű Nasztaszja Filippovna bűne feloldását óhajtó gesztusa, mert - a maga bűnösségét valójában sosem elismerve - Miskintől, nem pedig az Istentől várja a feloldozást, a kegyelmet.

Bár az író a világ szellemtelenségét a szatírában fogant ábrázolás tanúsága szerint elfogadhatatlannak tartva egyértelműen mutatja meg humanista pozícióját, az egzisztenciális nyitottság kérdésének nyitvahagyásával az a látszat alakul ki, mintha az igazságtól megfosztott kisember előállt állapotáért saját felelősségvállalása nélkül is kegyelemben részesülhetne. Pedig hogy Nasztaszja Filippovna mennyire nem más, nem változik meg, mennyire a maga személyét akarja a mindent megvilágító hagyomány helyére állítani, jelzi a házában megrendezett születésnap est is. Nyilvánvalóan nem erkölcsi problémát, a bűnök nagyságának a mértékét, az igazmondás ellenőrizhetőségének a kérdését vizsgálja a történet. Az író félretéve minden moralizáló szándékot inkább azt ábrázolja, mennyire sivár és jelentéktelen az életben eligazodni képtelen, a szellemi valóságot nem ismerő, azt elutasító szemlélet.

Nasztaszja Filippovna estjén, hogy a társaságot felvidítsa, az örök bohóc szerepét magára vállaló Ferdiscsenko javasolja azt, hogy mindenki mesélje el élete leggaládabb tettét, mondja el élete legnagyobb bűnét. A nyilvános gyónás paródiájaként felfogható játék teljesen értelmetlen, hiszen abban nem a bűn mocskának a lelepleződése, a bűn szennytől való megszabadulás, a személyiség feltámadásának reménye jut kifejezésre, hanem az individuális lélek alantasságainak úgymond bátor, valójában magabiztosan pókhen di vállalása. A "tisza őszinteség" - a játéknak ez az előfeltétele - nem más, mint az emberi értékrendet megalapozó igazság kiszorítási szándéka, a szubjektív léleknek a létet megalapozó igazság helyére állítása. Az író zseniálisan ábrázolja a szellemet nélkülöző élet visszataszító vagy nevelésesen groteszk voltát.

Nem véletlen, hogy a játékot kezdeményező Ferdiscsenko története - amennyiben a közönségesnek lehetnek fokozatai - a legközönségesebb. Ennek oka egyszerűen az, hogy a formákra adó, vagy az anyagiasságot előtérbe helyező szemlélettel szemben Ferdiscsenko - a játékot az élet elé helyezve - komolyan veszi a szubjektív őszinteség bátorságot jelző voltát. Ő valójában nem is tettének - egy szolgáló alantas megrágalmazásának - az értékelését várja, hanem tiszta őszinteségének, a játékban való derék helytállásának méltánylását igényli a társaságtól. Ezért is nem érti, miért fogadták történetét undorral a többiek. Figurájának visszataszító voltát éppen a szellemtől való teljes megfosztottságában kell látnunk. Állandó részegsége, külsejének ápolatlansága, üres bohóckodása mind erre utalnak, ezt hivatottak ábrázolni. Ferdiscsenko annyival üresebb, visszataszítóbb a regényvilág más alakjainál, hogy más kvalitással nem rendelkezvén, közönségességét érdemül tudja, azzal ő még dicsekszik is.

Persze, Ferdiscsenko bírálata nem mentesíti a játékban résztvevők szellemtelenségét. A regényalakok - bár azok Ferdiscsenkóval szemben nem dicsekszenek - ugyanúgy meg vannak fosztva az életüknek értelmet adó igazságtól, mint az általuk lenézett, de Nasztaszja Filippovna szeszélyeinek engedve közöttük mégis megtúrt és szerephez jutó bohóc. Ezért értékrendjük torzulásait nem láthatják meg, helyzetük groteskségét pedig

csak fokozza, hogy éppen Ferdiscsenko megjegyzéseivel kell szembesülnie önelégedtségüknek.

Jepancsin tábornok "irodalmi műgonddal" előkészített története - Ferdiscsenko szemérmetlen kendőzetlenségével szemben - azáltal nehezíti közönségességének leleplezését, hogy közhellyé silányítva ő látszólag elfogadja azokat a humanista nézeteket, amihez valójában semmi köze nincs. Nem tagadja az Isten létét, az emberi együttélés normáit, az öregek tiszteletét, a lélek halhatatlanságát, a bűn vállalását, ill. valamilyen módon az erkölcsi rend helyreállítását. Gondoljuk csak meg, hogy neki, a fiatal zászlósnak és tiszt szolgájának helyet biztosító vén, mindenféle artikulálásra, emberi megnyilvánulásra képtelen, egyedülállóan már-már megátalkodottá, közönségessé váló, a "Bűn és bűnhődés" uzsorására emlékeztető öregasszonyban annak halálhírét hallva mégiscsak embert lát, s így elmenvén temetésére, megadja neki a végtisztséget, s bűnének - az ő szitkai közepette érhetne utol az öregasszonyt a halál - elismeréseként, s egyben enyhítéseként a humanitás részéről történő megsértéseként két öreg eltartását biztosítandó alapítványt hoz létre.

Az irodalmi műgonddal elmondott történet azonban éppen megformáltságával, a travesztia műfaji sajátosságainak egymás mellé állításával leplezi le elbeszélőjének valódi pozícióját. Hiszen milyen banális eset kapcsán, egy vacak edény miatt jut messzemenő következtetésekre, sőt élete leggaládabb, de egyben legnagyobb jótéteményének megtételére Jepancsin tábornok. Igaz, mondhatnánk, a kegyelem útjai kifürkészhetetlenek előttünk, emberek előtt. Ezt nem is tagadjuk, csakhogy az is igaz, hogy Isten útjai sosem nevetségesek! De milyen nevetséges, mennyire semmit nem ért Jepancsin a szellem valóságából akkor, amikor a maga nem létező bűnét bagatellizálja, a helyzetért az öregasszonyt teszi felelőssé: "Kétségtelenül hibás vagyok, és bár az évek távolából, mivel a természetem is megváltozott, már régesrég úgy tekintek vissza erre a tettemre, mintha nem én követtem volna el, azért még most is szánom-bánom. Úgyhogy, ismétlem, még furcsállom is, annál inkább, mert ha hibás vagyok is, azért mégsem egészen: miért épp akkor jutott eszébe meghalni?! Itt természetesen csak egy mentségem lehet: ez bizonyos fokig pszichológiai cselekedet volt." (154.o.). Dosztojevszkij az emberlétet megalapozó igazság tagadásának, elutasításának egész arzenálját adja Jepancsin történetében azzal, hogy hőse az emberséget, a Jepancsin szájában groteszkké torzuló "humánnumot" immanensnek tartva a természetből eredezteti, s végül pusztán mintegy a természet rendjét látva életében (a szellem életében) azt oda is juttatja vissza. Valójában a tábornok szemléletében így szó sincs az örök életről, az emberlét örökkévalóságának elfogadásáról, a transzcendencia elismeréséről, hanem annak pusztán a természeti valósághoz igazításáról: "Tehát éppen akkor szenderült jobb létre, amikor én javában szidtam. Ez annyira megdöbbsentett, hogy - állítom önöknek - alig tértem magamhoz. Folyton csak ezen járt az eszem, sőt, tudják, még éjjel is ezzel álmodtam. Nekem ugyan nincsenek előítéleteim, de harmadnap mégis elmentem a templomba a temetésére. Egyszóval minél jobban halad az idő, annál többet gondolok rá. Nem mintha bántana valami, de ha olykor elképzelem, kellemetlenül érzem magam. A fő az, hogyan vélekedtem én végül is a dologról. Először is: ez az asszony emberi, vagy ahogy manapság mondják, humán lény volt; élt, sokáig élt, végül jó hosszú kort ért meg. Valamikor voltak gyermekei, férje, családja, rokonsága, hogy úgy mondjam, csupa mosolygós arc vette körül, és egyszerre csak mindez odavan, mintha mindent elfújta volna a szél, egyedül maradt, mint... egy légy, s viselte a vállán a kor átkát." (154.o.)

Jepancsinak az emberi problémák iránti érzéketlenségét, önhittségét hűen tükrözi számára megmagyarázhatatlan nyugtalansága, kellemetlen érzése, ill. a szellemet egyenesen az előítéletekhez soroló gondolkodása. Egzisztenciális megrendülést a humanitás totális

elvesztésének a konstatálása - az öregasszonynak a léggel történő összehasonlítása - sem vált ki belőle, hiszen valójában ő is érzéketlen a létét megalapozó igazság iránt. Hogy ön-hittsége mégsem lesz a Ferdiscsenkóéhoz hasonló mértékben visszataszító, azt annak köszönheti, hogy - mégha hitetlenül, mégha pusztán babonásan, a józan ész nevében, a józan ész határait elismerve is - elhagyott öregek számára hozott alapítványának örökössé tételét tervezi. Cselekedete azonban mégsem jár együtt látókörének, szellemi horizontjának tágulásával; önelégedettsége az igazság teljes immanenssé tételének következtében beálló nyárspolgári megalapozatlan magabiztosságát jelenti csupán; az írói ábrázolásban ez az említett travesztikus látásmódon kívül Ferdiscsenko, ill. Nasztaszja Filippovna személyüket tekintve kétes értékű méltánylásában - az előbbi becsapottságában, ill. az utóbbi némiféleképpen irigy csalódottságában - is megnyilvánul: "És a leggaládabb tette helyett öngyméltósága elmondta most életének egyik jó cselekedetét; becsapták Ferdiscsenkót! - vonta le a tanulságot Ferdiscsenko. - Valóban, tábornok, nem is képzeltem volna, hogy mégiscsak jó szíve volt; szinte sajnálom - jegyezte meg hanyagul Nasztaszja Filippovna." (155.o.).

Eltévelyedünk akkor is, ha a Tockij által elmondott történetet, ill. magát Tockijt is erkölcsi alapon próbáljuk megítélni. Ha ugyanis azt a nyilvánvaló és magától értetődő tényt bizonygatjuk, hogy Tockij legnagyobb gonoszta nem a szentimentálisan hangolt kaméliás történetben van, hanem gazembersége Nasztaszja Filippovna megrontásában leplezhető le, akkor elveszünk a polgári pozícióról kínáló kibúvási lehetőségek között, amit Tockij remekül ki is használ, amikor - lévén élvhajász - Nasztaszja Filippovnával szembeni ártatlanságáról beszél. Az író valójában Tockij történetével azt ábrázolja, hogyan mutatkozik meg, mennyire nevetséges a szellemtelen világban az üres formákat mindenek elé helyező életvitel, mentalitás, s tulajdonképpen Tockij Nasztaszja Filippovnával szembeni magatartása, a személyes felelősségvállalás alóli kibúvása ennek a szellemtelenségnek, a világ igazságot nélkülöző állapotának a következménye.

Nevetségesen banális maga az egész történet a státusz-szimbólummá váló kaméliával. Az író szinte a fantasztikum határát súrolja, amikor a személyességnak az emberi kapcsolatok köréből való ily mértékű kiszorulását, hiányát látja. Groteszk módon az emberi együttélés, vonzalmak motiválója nemhogy a személyesség nem lesz, de még a kölcsönös szimpátia sem kerül szóba; azok mozgatórugójává, a társasági élet inspirálójává a fétissé emelkedett kamélia válik.

Tockij az egyszerű történetet - a kormányzóné kegyeiért esélytelenül küzdő barátja utolsó nagy lehetőségének, a vörös kaméliacsokor megszerzésének a Tockij miatti kudarcba fulladását - rendkívül bonyolultan, a banalitást az üres formák mögé elrejtve meséli el. Tockij és világának ürességét, valós szellemi értékek iránti érzéketlenségét pontosan mutatja az ifjabb Dumas nevével fémjelzett divatjelenség, ill. annak Tockij általi értelmezése. A "nagyvilági" élvhajász groteszk értékítélete akkor lepleződik le igazán, amikor a társasági közhelyek- kel nem megelégedve tanúbizonyságát akarja adni hozzáértésének, s például igyekszik megvilágítani a divatos témákban való "jártasságát": "...csak nemrég keltett nagy feltűnést a nagyvilági társaságban Dumas fils La dame aux camélias című regénye, egy olyan halhatatlan remekmű, amely véleményem szerint sose fog elavulni. Vidéken minden hölgy - már azok, akik legalábbis olvasták - egészen el volt ragadtatva tőle. Az elbeszélés bája, a főszereplő ábrázolásának eredetisége, az a tüzetesen elemzett, csábító világ, és végül azok az elbűvölő részletek, amelyek el vannak szórva a könyvben (például az a körülmény, hogy a fehér és rózsaszínű kaméliát felváltva használják), egyszóval min-

dezek a bűbajos részletek, és együtt az egész, valósággal megrázkódtatást idéztek elő. A kamélia módfelett divatba jött. Mindenki kaméliát akart, mindenki azt keresett." (156.o.)

Hogy Tockij az élet más területén is csupán az élet zsarnoki uralmát látja, mutatja az is, hogy például a házasságban a férjet csak papucsszerepben tudja elképzelni, benne csupán a nő szeszélyek köteles kielégítőjét érzékeli. (A regényvilágban persze senki nem látta másként. Japancsin is végeredményben felesége alárendeltjének mutatkozik, vagy fordítva, Nasztaszja Filippovna is elszenvedni szándékozik leendő férje, Ganya bosszúállását is.) Bár kimondja a házasság intézményének értelmetlenségét (miután megszerezte a férjnek a kaméliát, "Platon, a tegnapi még megsemmisült, félholt Platon zokogva borult a keblemre! Sajnos, minden férj ilyen, amióta csak megteremtették... a törvényes házasságot!" (157.o.), ehhez a formához való – még ha az gyávaságából következő is - ragaszkodása azon-ban mégis megmenti őt attól, hogy Ferdiscsenkóhoz hasonlóná váljék, azaz szemérmetlenül feltárja közönségességét.

Az fró annyira elmerül a közönségesség ábrázolásában, oly sok oldalról mutatja meg annak elfogadhatatlanságát, ill. a szellemtelen emberi jelenségek bonyolult egymásba fonódását, hogy az a látszat alakul ki, mintha csak ez a szellemtelen állapot létezne, rajta kívül más nem is lenne - így bevonva az értelmezőt is a szatírba. Hiszen milyen ostobaság lenne elfogadnunk, méltányolnunk azt a világot, a világnak akár csak azt a szeletét, ahol szinte már "jónak" mondható az a jelenség, ami csak egy kicsit is különbözik Ferdiscsenko kendőzetlen banalitásától!

Nasztaszja Filippovna legrosszabb tette a társaság jelenlétében bontakozik ki, formálódik meg - így a játékszabálynak megfelelően mindenki megbizonyosodhat arról, hogy Nasztaszja Filippovna nem hazudik. Tockij kitarottja ígéretéhez híven nyilatkozik arról, vajon feleségül megy Ganyához vagy nem. Döntését azonban az alighogy megismert hercegre bízta, garantálva, hogy megfogadja Miskin szavát.

Valójában nem arról van szó, hogy Nasztaszja Filippovna - ahogy Tockij mondja - a becsület és szív dolgát komolytalanul egy társasjátékra bízta, hanem a személyes döntésben megnyilvánulható személyesség groteszk elutasításáról. Míg korábban Ganyáék házában - Nyina Alekszandrovnával szemben - talán mert annak, a hagyománynak elevenességét a dologiságba zárt világ állapota miatt nem érzékelhette - a hagyomány helyére saját magát állította, addig mostani értelmetlen döntésével úgy fosztja meg magát a hagyományhoz való kapcsolódás lehetőségétől, a hagyománynak az életet átragyogó fényétől, úgy tagadja az igazságot, hogy annak helyére Miskint teszi. Választását nem személyes indítékok alapozták meg, bizalma nem szellemi gyökerű, hanem szinte úgy látszik, hogy az a nyárspolgári adom-veszem alapján működő immanens viszony: "Hogy kicsoda-micsoda nekem a herceg? Egész életemben ő az első, akiben mint őszintén odaadó emberben megbízom. Ő az első tekintetre bízott bennem, hát én is bízom benne." (151.o.) Nasztaszja Filippovna a személyesség tagadásával, Ganyáék lakásán való viselkedésével ellentétben saját személyének a negligálásával a hagyomány helyére az immanens jót emelve piedesztálra ugyanúgy a 'mindent szabad' elv érvényét hirdeti, mint Tockij, aki a "becsület és szív" dolgát - a polgári józan ész és az individuális, reflexszerű vonzódást - a nyárspolgár lelkiismereti szabadságát hangoztatja. (Természetesen szó sincs arról, hogy ne lennének különbségek Nasztaszja Filippovna és Tockij között; az őket látszólag azonosító megfogalmazás inkább e magatartásoknak a szellemet nélkülöző világban való gyökerezésére utal.) A lelkiismeret szabadsága nem az individuális lélek "azt teszem, amit jónak látok, én bűnhődök meg érte" magatartását jelenti, hanem az igazság elfogadásában vagy elutasításában mutatkozik meg. Tockij éppen a hagyomány, a szellem valóságának figyelmen kívül ha-

gyása, az emberi személy negligálása miatt tudja megőrizni "tisztességének" látszatát, kerülheti el a gazemberségével való szembesülést, hiszen úgymond még ha tönkre tette is Nasztaszja Filippovná, tisztos kárpótlást ad neki, Nasztaszja Filippovna pedig a személyes döntésben, a hagyomány rendjében kibontakozó, a szellem szabadságában formálódó életet úgy utasítja el, hogy azt (az életet) a jó diktatúrájának - mert az nélküli az igazságot - rendeli alá. Amikor Nasztaszja Filippovna úgy gondolja, hogy egy határozattal immanens módon megoldódhat élete kérdése, hogy sorsa fatalisztikus úton eldőlhet, mint ahogy látszólag erre saját élete a példa a szülői ház leégésétől kezdve egészen születésnap estjéig, akkor Tockijhoz és Jepancsinhoz hasonlóan üres formák örökérvényűségét vallja, akadályt állítva ezzel személyisége kibontakozási folyamata elé. Lényegében Nasztaszja Filippovna így jelenik meg az Aglájára váró Miskin álmában is: "Nagyon sok álmodást látott, valamennyi riasztó volt, úgyhogy percenként összereszt. Végül odament hozzá egy nő; ismerte őt, annyira ismerte, hogy már szinte szenvedett; mindig meg tudta nevezni, meg tudta mutatni ezt a nőt - de milyen különös -, most mintha egyáltalán nem olyan volna az arca, mint amilyennek mindig ismerte, és szinte gyötrelmesen nem akart ráismerni arra a nőre. Ezen az arcon annyi bűnbánat és félelem volt, hogy úgy rémlett - ez a nő rettenetes bűnöző, és éppen az imént valami szörnyű bűncselekményt követett el. Sápadt arcán könnyesepp remegett. Integette csalogatta őt, a herceget..." (432.o.). Dosztojevszkij a szellemnek a világból való polgár általi kiűzését majd nyilvánvalóvá is teszi Ivan Karamazovnak a nagy inkvizítorról szóló poémájában, ahol is Krisztust, mert az zavaró tényező, az inkvizítor mint "nem idevalót" elküldi. Hogy azután Krisztus hova megy "a város sötét tereiről", azt nem tudni. Hogy a nyárspolgár szellemtől idegenkedő világában nincs jelen a maga ragyogásában, az biztos; de az is bizonyos, hogy a nyárspolgár neveléses törekvése, az ember szellemi voltának, humanitása transzcendenciájának a tagadása sem realizálódhat, ez mutatkozik meg a nyárspolgár szellemet nélkülöző világának hisztérikus megnyilvánulásaiban, örökös félelmében, neveléses, állandó öngazolási kényszerében. Az igazság hiányában, a hagyomány elutasítása miatt szellemtelenné váló világban teljesen értelmetlen Nasztaszja Filippovna öngazolási szándéka születésnap estjén, Tockij pénzének visszautasítása nem jelenti ártatlanságát, s ugyanakkor Rogozsinnal történő távozása nem bizonyítja züllöttségét.

Nasztaszja Filippovna Aglájához írt levelében szintén a szellemtelenség csapdájába esett ember kiüttalan helyzete mutatkozik meg, de ugyanakkor látnunk kell bennük az írások önvallomásjellegéből fakadó reménytelen segélykiáltást is - szemben a nőnek a világ felé megnyilvánuló eddig tapasztalt önteltségével. A menekvés lehetetlenségének, Nasztaszja Filippovna magára maradottságának azonban metafizikai, a világra visszavezethető okai vannak; annak gyökereit továbbra is a regényszatíra értelmében a hagyományt immár véglegesen eluta-sító gondolkodásban kell keresnünk.

Mindjárt az első üzenetben az a látszat keletkezik, mintha Nasztaszja Filippovna a hagyomány rendje szerint elfogadná bűnösségét, a bűnös asszony - mégha ártatlanul is - ráru-házódott szerepét, s így Aglájával szemben hangsúlyozná lényének kicsinységét. Csakhogy megalázkodásának büszke hangoztatása éppenséggel az ellenkező hatást, a személyesség elevevése helyett az emberi kapcsolatok végleges megmerevítését vonja maga után, az emberlét szellemi valóságának kibontakozása helyett az ember bálványozásához vezet, tagadva így az emberi érintkezés - ténylegesen csak a szellemben, az igazságban realizálódhat - lehetőségét.

"Ha felbontja ezt a levelet, mindenekelőtt az aláírást nézze meg. (...) Ha csak valamelyest is egyenlő lennék önnel, akkor még csak megsértődhetne e vakmerőség miatt; de hát ki vagyok én, és ki ön?" (462.o.)

Igaza van Nasztaszja Filippovnáknak abban, hogy a tökélyt bámulni, nem pedig szeretni kell. Csakhogy amikor Aglajában ő a tökélyt látja, s a maga vétkének azt rója fel, hogy egyben szereti is (nem pedig csodálja), akkor lényegében az emberben, az emberi személyben befejezettséget látva egyrészt újfent a szellem kibontakozási útját, az üdvtörténeti folyamat elevegenségét tagadja, másrészt pedig a szeretetet - az Istenben való egyenlőségünk megtapasztalását - abszurd módon bűnnek tartva értelmezi, elutasítja az emberi egyenlőség transzcendenciáját, transzcendens lényegét. Nem Aglaja fél az egyenlőségtől, hanem Nasztaszja Filippovna aggódik miatta: "Ne egy beteg elme beteges rajongásának tekintse szavaimat, de ön számomra - maga a tökély! Láttam önt, és mindennap látom. Én nem ítéletet mondok önről; nem az értelemmel jutottam arra a következtetésre, hogy ön a tökély; egyszerűen csak meggyőződtem róla. De van egy vétkem is; szeretem önt. Mert hisz a tökélyt nem szabad szeretni; a tökélyt csak bámulni lehet, mint tökélyt, nem igaz? Én pedig beleszerettem önbe. Jóllehet a szeretet egyenlővé teszi az embereket, azért ne aggódjék, én nem mérem össze magam önnel még a legtitkosabb gondolataimban sem." (462.o.)

Mennyire jellemző, milyen groteszk sajátja az igazság híján lévő világnak az a mentalitás is, amit Nasztaszja Filippovna elvár a "tökélyt, a bálványt" megtestesítő Aglajától. Amikor azt kívánja tőle, hogy ne háborodjon fel a "legleplezetlenebb bűnökön" sem, akkor lényegében a bűn által veszélyeztetett személyességet, az ember igazságban érdekelttségét rejti el, egy hazug, immanenciába zárt arisztokratikus magatartás mögé. Amikor pedig nem öncélúan, nem önérdékből, hanem a "megalázottak és megsértettek" nevében tartja megengedhetőnek Aglaja számára "az aljas és gaz emberek" gyűlöletét, akkor azt felejtja el, hogy a személyesség lehetőségét magában hordozó ember gyűlölete önpusztító módon ennek a potencialitásnak a biztos megsemmisítését jelenti, vagyis nem az embert, a személyt, hanem annak cselékedeteiben, gondolkodásában megnyilvánuló, az igazságot eltakaró bűnt kell gyűlölni.

A hagyomány elutasítása mutatkozik meg Nasztaszja Filippovna szeretet-értelmezésében: "Gyakran felteszem magamnak azt a kérdést - írja -, lehet-e szeretni mindenkit, minden embert, minden felebarátunkat?" (463.o.) Olyan magabiztos természetességgel, gyermekdeden adja meg a tagadó választ, hogy már-már nem is kételkedünk igazában: "Természetesen nem, sőt, ez természetellenes volna. Az emberiség iránti elvont szeretetben csaknem mindig saját magát szereti az ember." (463.o.)

Amikor Nasztaszja Filippovna ennyire nyilvánvalóan elutasítja a felebaráti szeretetet, akkor csupán infantilis módon a reflexszerű vonzódásokat, a kölcsönösséget tartja szem előtt, s mit sem tud a felebaráti szeretet imperatívuszáról, norma voltáról. Jellemző rá a kérdésfelvetés félrevezető volta. Ugyanis a hagyomány felől nézve nem kérdés a felebaráti szeretet realizálhatósága, az egyszerűen meg kell hogy valósuljon, hiszen a felebarátban az Isten képmására teremtett embert kell megtalálnunk, a szellem megtestesülését elfogadnunk, az igazság működését, kibontakozását csodálnunk. Ebben az értelemben az önszeretet sem nárcizmus vagy önzés - ahogy az a szellemet tagadó pozícióról tűnik -, hanem az az emberségünkben megtapasztalt és fölismert Isten, az emberlétünket megalapozó és mindannyiunkban közös Igazság mindenek elé helyezése, feltétel nélküli gondozása.

Nasztaszja Filippovna horizontjának korlátoltsága miatt, s e szűklátókörűségből egyenesen következő "demokratizmusa" miatt - ugyanis az emberi egyenlőséget gyakorlatiasan értelmezve úgy véli, hogy a szeretet imperatívuszolta a szellemi valóságba ágyazása

egyszerűen nem létezik - általános érvennyel tagadja a szellemi szempont érvényét, a felebaráti szeretet megvalósíthatóságát. Ugyanakkor Aglajának megengedi a minden felebarát szeretetének a realizálását, de azt nem a szellemben való érdekeltsege miatt tartja lehetségesnek, hanem azért, mert Aglaját bálványozva elutasította a személyességet, s egyben tagadja minden ember személyének transzcendens voltát, groteszk módon személytelenné téve így a szeretetet: "hogyne szerethetne ön bárkit is, amikor önnel senki sem mérheti össze magát, és amikor ön felette áll minden sértésnek, minden személyes felháborodásnak? Csakis ön szerethet önzés nélkül, csakis ön szerethet valakit úgy, hogy nem a maga kedvéért, hanem annak a másíknak a kedvéért szereti." A szellemtelen önzést elutasítva Naszταςzja Filippovna a szellem kibontakozását gátló, végső soron azt megfojtó személytelenséget propagálja, mert képtelen belátni, hogy a szellem realitásában, emberségünkben való érdekeltségünk mindennél lényegesebb közös ügyünk, hiszen csak ebben az érdekeltségben bontakozhat ki az ember rendeltetése, életének értelme.

Naszταςzja Filippovna hagyományellenes, elfogadni képtelen magatartását jelzi az igazságot legteljesebben közvetítő evangéliumok részéről történő legendákká minősítése, ill. az evangéliumokon alapuló, azok szellemiségét a legteljesebb mértékben elfogadó Krisztusábrázolások elutasítása: "Tegnap, miután találkoztam önnel, hazamentem, és egy festményt gondoltam ki: Krisztust mindig az evangéliumi legendák alapján festik a művészek, de én másképpen festeném le: egyedül ábrázolnám - hiszen néha magára hagyták a tanítványai. Csak egy kisgyermeket hagynék ott vele. A kisgyermek mellette játszik, talán mond is neki valamit a maga gyermeknyelvén, Krisztus meg hallgatja, de aztán eltűnik; keze önkéntelenül, önfeledten rajta marad a kisgyermek szöke fejecskéjén. Krisztus a meszszeségbe, a látóhatárra néz; tekintetében egy gondolat pihen, olyan nagy, akár az egész világ; arca szomorú. A kisgyermek elhallgat, Krisztus térdére könyököl, kis kezével alátámasztja orcáját, felemeli fejecskéjét, és tűnődve, ahogy a gyermekek néha el szoktak tűnődni, figyelmesen néz rá. A nap lemenőben van... Ez az én festményem!" (463.o.)

Naszταςzja Filippovna mit sem (akar) tud(ni) a Krisztusban testet öltő, vele azonos igazságról, Krisztus istenemberségéről. Teljes mértékben negligálja a Krisztusban megjelenő Istent, s így a műalkotás értelmét, létjogosultságát biztosító szellemi szempont kihagyásával elképzelt festménye giccsé válik, amelyen pusztán az individuális, reflexív érzelmi kapcsolatok dominálnak. Az a képtelen látszat jön létre a képen, mintha egyedül az ártatlanságával rendelkező kisgyermek lehetne Krisztus igazi partnere, méltó követője; az alkotás üres, esztétikai egységét így a szellem mozgása, valósága helyett a természetnek a Krisztus szomorúságához igazodó, a kisgyermek eltűnésében és a lenyugvó napban ábrázolt immanens harmóniája jelenti.

A szellem hiányának ily totális nélkülözése óhatatlanul két utat hagy Naszταςzja Filippovna számára szabadon. Az egyik az igazság teljes tagadása, a leplezetlen közönségességbe torkolló, "itt minden döntés tőlem függ" állítás mögött húzódo nevetséges zsarnokság. Ennek grotesksége ábrázolódik Miskinnak az Aglajával szembeni részéről történő kisajátításában (581-582.o.). A másik pedig az igazság utáni tudattalan vágyódás, ami az önmegismerés hiányosságát sejteti: "én már jóformán nem is létezem - írja -, és tudom ezt, az isten tudja, mi él bennem helyettem." (464.o.) Az ürességtől való szabadulás vágya fejeződik ki a nem sokkal későbbi Miskinnel történő találkozásban is. Naszταςzja Filippovna tévedése vagy konoksága azonban az, hogy az élet értelemmel való átitatását, bűne értelmének beláttatását a hagyományt szintén elutasító hercegtől várja: "A nő térdre ereszkedett előtte, ott mindjárt az utcán, mint egy őrült. A herceg ijedtében hátralépett, ő

meg igyekezett elkapni a kezét, hogy megcsókolja, pontosan ugyanúgy, mint nemrégien álmában, és most is könnyecseppek ragyogtak hosszú szempilláin." (466.o.).